

Щерба О. В.,

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ ЯК БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ У ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено історичні аспекти виникнення та утворення географічних назв; проаналізовано топоніми Туреччини з лексико-семантичної, структурно-словотвірної точок зору; розглянуто способи перекладу та визначено головні прийоми перекладу безеквівалентної лексики.

Ключові слова: *топоніми, семантичні ознаки, безеквівалентна лексика, транскрипція, перифрастичний переклад.*

В статье исследованы исторические аспекты возникновения и образования географических названий; проанализированы топонимы Турции с лексико-семантической, структурно-словообразовательной точек зрения; рассмотрены способы перевода и выделены главные приемы перевода безэквивалентной лексики.

Ключевые слова: *топонимы, семантические признаки, безэквивалентная лексика, транскрипция, перифрастичный перевод.*

This article investigates the historical aspects of the origin and formation of geographic names, Turkey toponyms are analyzed on lexical-semantic, structural-word creative viewpoints; deals with how to translate place names in modern Turkish language, outlines the main techniques of translation of without the equivalent vocabulary.

Keywords: *place names, semantic features without the equivalent vocabulary, spelling, periphrastic translation.*

Кожна країна, будь-який народ, всяка місцевість мають притаманні лише їм умови розвитку, які виступають їхніми характерними рисами, надаючи їм щось особливе, незвичайне, неповторне. Кожна мова містить у своєму лексичному складі слова, які належать до національної лексики, не маючи ані аналогів, ані еквівалентів в інших мовах. Такі слова або словосполучення називають безеквівалентною лексикою. У статті розглядаються географічні назви у турецькій мові, як вагома частина без еквівалентної лексики.

Актуальність теми визначена необхідністю детального аналізу походження та специфіки виникнення топонімів в турецькій мові в різні історичні періоди. Топонімія дає матеріал для характеристики певних моментів історії суспільства й конкретної мови (турецької), а подекуди є єдиною основою для вирішення багатьох питань історичної географії, діалектології, етнографії та історії народу.

Мета дослідження – дослідити закономірності формування топонімічної системи турецької мови, розглянути особливості творення географічних назв Туреччини, визначити найбільш зручні прийоми перекладу безеквівалентної лексики.

Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань: – дослідити історичні та географічні аспекти виникнення географічних назв; – проаналізувати з лексико-семантичної, структурно-словотвірної та етимологічної точок зору топоніми Туреччини; – розглянути способи перекладу географічних назв у турецькій мові.

Об'єктом дослідження є безеквівалентна лексика турецької мови. **Предметом дослідження** є географічні назви в процесі їх історичного розвитку.

У топонімах, як і у її носія-народу – своя історія, своя доля. Здавна люди надавали навколишньому середовищу різні назви. Вони мусили якось називати самих себе і предмети, якими користувались, місцевість, на якій жили, ближні й віддалені території, на яких ходили, які обробляли, на яких полювали, завдяки яким жили, які охороняли. Кожна назва означала якусь характерну рису, притаманну тій чи іншій місцевості. У топоніміці відображено правдиву мудрість наших пращурів, які надаючи назви місцевостям, і не здогадувались, що у тому зашифрують свій час, своє буття, свою філософію. У роботі розглянуто загальну характеристику топонімів як лексико-семантичного пласту.

У географічному розповсюдженні турецьких топонімів спостерігаються деякі властивості. Основу географічних назв Туреччини складають топоніми тюркського походження. Географічні назви, які не належать до тюркських мов, тобто які з'явилися до прибуття турків, інколи зустрічаються в турецьких топонімах та мають зазвичай підпорядкований характер. Проте розповсюдження топонімів тюркського походження у напрямку від центру території Туреччини до її периферій, особливо до узбережжя, частково слабшає. До географічних назв не тюркського походження (до X-XI ст) відносяться: Афон, Мендерес, Мілет, Бергаме, Ефес, Трабзон, Бодрум, Мерсин та інші [9, с. 118].

У тюркських топонімічних системах географічні імена є двокомпонентними. Серед географічних назв Туреччини є багаточисельні топоніми, які пов'язані з кольором (зелений, чорний, сірий, жовтий та інші), такі, як Агдере (біла долина), Гарадаг (чорна гора), Кизилтепе (червоний пагорб), Саригьоль (жовте озеро). Велике місце займають фітотопоніми: Ярпагли (листоподібний), Соганли (цибульний). Зооніми: Бозкурт (сірий вовк), Кушадаси (пташиний острів); гідроніми: Кизилірмаг (червона ріка), Акчай (біла ріка); омоніми: Бінгьоль (тисяча озер), Думанли (туманний).

Від назв корисних копалин виникли назви Гюмюшхана (місце народження срібла), Кірядж (гіпсовий), Гюмюшсу (срібна вода), Мармаріс (мармуровий) та інші. Є ряд географічних назв, які пов'язуються з кліматичними умовами. Вузкий гірський прохід, який часто провіюється вітрами був названий Кюлекбогази.

Рельєф території Туреччини характеризується в основному горами та міжгірними западинами. Такі природні умови зумовили формування ряду озер у западинах, численних річок, джерел. Внаслідок взаємозв'язку орографії, клімату, гідрогеології, гідрології утворені численні топоніми. У багатоводних місцях з'явилися такі ойконіми, як

Суланюрт, Сумьова, Сушерхи. Форми рельєфу гір, їх зовнішній вигляд обумовили утворення географічних назв Сивріджа (мечеподібний), Дашуджу (кінчик загостреного каменя), Гаядібі (підніжжя скелі), Чухур (впадина) та інші. Є назви, які пов'язані з професією: Дашделен (каменотес), Демірчі (жерстяник), Девем (верблюжий) [4].

Гідроніми в основному класифікують за такими семантичними ознаками: особливості географічних реалій. (Памуккале – бавовняний палац); особливості характеру гідронімічного об'єкта; колір води (Акденіз – біле море); температура води, її запах і чистота; величина об'єкта (Ван – велике солоне озеро); люди й племена (Ататюрк-Баражі – водосховище Ататюрка); образність, описовість, уподібнення й порівняння з іншими предметами (Босфор – біла корова) [12, с. 136].

Географічні топоніми – явище суспільне. Вони, як і все, що дійшло до нас з найдавніших часів – пам'ятки матеріальної і духовної культури, мова, писемність, світогляд, звичаї та інше, – є продуктом суспільних відносин. На складному історичному шляху розвитку географічних назв (це стосується сфери формування їх внутрішнього змісту, будови й становлення), у їх творенні, як і в творенні кожного суспільного явища, брали участь різні фактори, найголовніші з яких історичні, лінгвістичні та географічні.

Переклад географічних назв – це частина великої і важливої проблеми передачі національної та історичної самобутності нації, оскільки саме безеквівалентна лексика належить до найменш вивчених лінгвістичних одиниць [3, с. 106], а її переклад завжди становить неабияку складність.

Топоніми відображають національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, називають такі поняття та явища у сфері певної культури, які не властиві культурам інших народів, виступають складовою образності тексту, створюють емоційно-експресивний підтекст, пов'язаний з етнічним компонентом значення.

Безеквівалентна лексика наявна в кожній мові. М. Кочерган вважає, що така лексика переважно становить не більше 6–7% загальної кількості активно вживаних слів [8, с. 171-172]. Критеріями виокремлення лексики можуть бути: 1) семантичний (за яким враховується значення слів); 2) граматичний (показовий насамперед щодо одиниць, які мають певні формальні показники); 3) функціонально-стилістичний.

Специфіка творення географічних назв полягає в їх: 1) семантиці (така лексика належить до національно маркованої лексики сучасної турецької мови. У структурі лексичного значення топонімів завжди наявна сема «національне» (етнічне, фольклорне, символічне)); 2) конотації (семантика поширюється на контекст (сислове оточення) цієї одиниці у тканині тексту та весь смисл-зміст твору); 3) функціонуванні (в ієрархії смислу тексту лексика виконує функцію домінанти); 4) іншомовних лексичних відповідниках (поява безеквівалентної лексики в тексті нашоує реципієнта на розуміння етнокультурної належності твору. Текст починає функціонувати так, як феномен на межі двох культур).

Дослідники виділяють різні способи перекладу безеквівалентної лексики. Наприклад, Л. Бархударов пропонує такі: перекладацька транслітерація та транскрипція, калькування, описовий або пояснювальний переклад, наближений переклад, трансформаційний переклад. Інший учений В. Виноградов, розглядаючи слова-реалії, виділив такі способи їх перекладу: транскрипція або транслітерація, гіпо-гіпернімічний переклад, уподібнення, перифрастичний переклад та калькування [2, с. 133].

Деяко відмінну думку мають С. Влахов та С. Флорін, розрізняючи транскрипцію або транслітерацію, переклад реалії, або її заміна: у межах цього способу також виокремлено введення неологізму, до якого входять калька, напівкалька, освоєння, семантичний неологізм; заміну реалії реаліями мови перекладу, приблизний переклад реалій (родо-видова заміна, функціональний аналог, опис, пояснення, тлумачення), а також контекстуальний переклад [6, с. 94].

Розглянувши різноманітні класифікації способів перекладу безеквівалентної лексики пропонуємо виділити вісім наступних прийомів перекладу:

1. Транскрипція або транслітерація. У процесі транслітерації графічну форму слова вихідної мови передають засобами мови перекладу, тоді як при транскрипції – його звукову форму [2, с. 96-106].

2. Гіпонімічний або гіперонімічний переклад. Для цього способу перекладу характерне встановлення відношення еквівалентності між словом оригіналу, яке передає видове поняття-реалію, а також словом у мові перекладу, яке називає відповідне родове поняття і навпаки.

3. Уподібнення. Відмінність між цим способом і попереднім лише в тому, що уподібнені слова називають поняття супідрядні відносно до родового поняття, а не підрядне і підпорядковувальне поняття [5, с. 61-84].

4. Перифрастичний (описовий) переклад. Цей спосіб передачі лексики полягає в розкритті значення лексичної одиниці вихідної мови за допомогою розгорнутих словосполучень, які розкривають суттєві ознаки явища, яке позначається цією лексичною одиницею, тобто за допомогою її дефініції (визначення) на мову перекладу [2, с. 96-106].

5. Створення нового або складного слова:

а) калькування. Цей прийом полягає в передачі лексики вихідної мови за допомогою заміни її складових частин – морфем чи слів (у випадку зі стійкими словосполученнями) їх прямими лексичними відповідниками в мові перекладу [1, с. 96-106].

б) Адаптація (освоєння).

7. Контекстуальний переклад. Цей спосіб перекладу протистоїть терміну «словниковий переклад», вказуючи таким способом, на відповідності, які слово може мати в контексті на відміну від запропонованого у словнику [6, с. 96-105]:

8. Переклад прецизійних слів. Прецизійні слова можуть представляти національні реалії, які становлять природну і невід'ємну частину дійсності і мови, яку вивчають. До національних реалій відносяться назви провінцій, районів, історичних пам'яток, окремих будівель, визначних пам'яток, які відомі всім культурним людям цієї країни [10, с. 197].

Висновки. У нашій статті з'ясовано етимологію географічних назв у турецькій мові. Усі географічні назви можна згрупувати у певні лексико-семантичні розряди, що мають різне походження, а саме: антропонімічні, етнімічні і назви, що походять від географічного середовища або вказують на характер господарства та різні види людської діяльності.

У географічному розповсюдженні турецьких топонімів спостерігаються деякі властивості: основу географічних назв Туреччини складають топоніми тюркського походження, географічні назви, які не належать до тюркських мов, тобто які з'явилися до прибуття турків, інколи зустрічаються в турецьких топонімах та мають зазвичай підпорядкований характер. У номінації географічних об'єктів у тюркських топонімічних системах виділяються такі ознаки: колір, розмір, конфігурація, що зіставляється з частинами тіла, видавані звуки, розміщення у просторі.

Розглянувши класифікації способів перекладу безеквівалентної лексики відомих дослідників В. Виноградова, С. Влахова та С. Флоріна, Л. Бархударова, ми виділили способи перекладу безеквівалентної лексики, які є найбільш прийнятними для перекладу географічних назв сучасної турецької мови. Виділено такі прийоми: транскрипція або транслітерація, гіпо- або гіперонімічний переклад, уподібнення, перифрастичний або описовий, створення нового або складного слова, в якому виділено способи калькування, напівкалькування і створення авторського неологізму; прийом адаптації або освоєння, контекстуальний переклад та переклад прецизійних слів.

Література:

1. Ажинюк Б. Українські власні назви (антропоніми і топоніми) в англійському написанні / Б Ажинюк. – М., 1993. – 273 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Бугулов И. Н. Особенности передачи слов-реалий в переводах англоязычной литературы развивающихся стран / И. Н. Бугулов, О. Ф. Шевченко. – К., 1985.
4. Бушаков В. А. Исторична топонімія Криму / В. А. Бушаков. – Київ, 2005. – 36 с.
5. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
6. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М., 1986.
7. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 304 с.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К., 1999.
9. Махниров В. У. Древнетюркская ономастика (имена собственные в «Дивану лугат-ит турк» Махмуда Кашгарского) / В. У. Махниров. – Алма-Ата : Гылым, 1990. – 215 с.
10. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996.
11. Молчанова О. Т. Структурные типы тюркских топонимов горного Алтая / О. Т. Молчанов. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1982. – 130 с.
12. Мурзаев Э. М. Топонимика Востока. Исследования и материалы / Э. М. Мурзаев. – М. : Наука, 1969. – 198 с.